

ДИСКУРС МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І «ЧАС АНТИІСТОРИЇ»

Стаття присвячена проблемі трансформації феномена історичності в контексті мультикультурного дискурсу та відповідних практик. Автор аналізує способи історичного вкорінення культури в часовому та універсальному аспектах.

Ключові слова: мультикультуралізм, дискурс, історичність, ідентичність.

Статья посвящена проблеме трансформации феномена историчности в контексте мультикультурного дискурса и соответствующих практик. Автор анализирует способы исторического укоренения культуры во временном и универсальном аспектах.

Ключевые слова: мультикультурализм, дискурс, историчность, идентичность.

The article is dedicated to problem of the historicity transformations in context of multicultural discourse and relevant practices. Author analyzes the ways of historical rooting of culture both in temporal and universal aspects.

The keywords: multiculturalism, discourse, historicity, identity.

Мы наглухо капсулированы в малом времени своего существования... Мы монады без окон, но с телеэкранами. Мы давно уже не живем в историческом мире, но мы охотно за ним подглядываем.

М. Блюменкранц.

Время антиистории

Ситуація, яка склалась сьогодні у сфері знання про культуру, демонструє плюралізм позицій і дисциплінарних підходів. Дискусія про співвідношення сутності культури та її предметно-діяльнісних форм, яку було розпочато ще в ХІХ столітті, у наш час продовжує вестися засобами соціології, політології, економічної теорії, етнографії, юридичних наук. Аналітично-дескриптивні методи цих дисциплін зосереджуються на концептуалізації понять, які могли б виражати конкретно-історичні даності: «зіткнення цивілізацій» (С. Хангтінгтон), «мультикультурність» (С. Холл, Б. Келлі, В. Кимлічка), «глобалізація» (У. Бек), «мегасупільство» (В. Кувалдін), «культурні гібриди» (Х. Бхабха), «сусідство» (Х. Шредер). Сучасна термінологія обговорення культури відображає тенденцію перенесення дослідницького інтересу зі сфери онтології культури у сферу техніки дискурсу.

Такі зміни стають цілком зрозумілими в контексті часу: подібне обговорення має вестись мовою історично локалізованої традиції і, разом з тим, – охоплювати глобальний простір повсюдного поля культури. Задовольнити ці дві умови був покликаний принцип мультикультуралізму, який виник у 80-ті роки ХХ століття в США як стратегія «громадянської єдності», спрямована на дотримання академічного

паритету в питанні культурного спадку етносів в історії багатонаціональної держави.

Необхідно зауважити, що мультикультуралізм сформувався саме як ідеологічна програма («культуралізована політика», за висловом М. Хомякова), а не як форма буття культури. Дослідники називають основні ознаки мультикультуралізму як «принципу етнонаціональної, освітньої, культурної політики». Така політика повинна «визнавати і підтримувати право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язувати підтримувати такі зусилля громадян» [6, с. 6].

Сам термін демонструє розгубленість соціальної теорії перед історичною практикою. Західна нація, яка століттями існувала як самототожний організм, зіткнулась із проблемою неефективності модерного типу соціальної інтеграції («плавильний казан») в умовах кризи «великих метанаративів» – історії, раціональності, держави, нації, права, політики, мистецтва. Ідеологи мультикультуралізму підкреслюють, що етнокультурні ознаки за будь-яких умов залишаються тим «нерозчинним осадком», що розрізняє учасників геополітичної або історичної єдності. Таким чином виявилось, що всяка глобалізована система цінностей – це диктатура більшості щодо різноманітних локальних меншостей, які намагаються протистояти асиміляції та підпорядкуванню.

Найбільшим парадоксом ідеології мультикультуралізму є те, що вона не тільки виявила протиріччя між цілим та множинністю, але й закріпила його концептуально – у тезі про принципову «горизонтальну» рівноцінність у своїх відмінностях всіх акторів культурного простору, а в деяких випадках, – зверхність меншості над більшістю.

Спільними рисами для всіх концепцій мультикультуралізму є ідея радикальної культурної автономії суб'єкта, асоціація культурної відмінності із етнонаціональною, критика ліберального принципу справедливості як корпоративної нейтральності, політика комунітаризму (відстоювання інтересів культурних співтовариств), боротьба з універсалістськими аксіологічними парадигмами.

Штучність мультикультурного підходу полягає в тому, що його прихильники розглядають лише один аспект культурної взаємодії – розрізнення, ігноруючи в той самий час універсальні засади такої взаємодії. Розуміння культурного простору як фактичної мультикультурності – граничної диференційованості та фрагментованості культурного поля – може створити додаткові складнощі для дослідників, адже розпорошення об'єкта критики не додає впевненості суб'єкту. Тим більше, що така критика сьогодні має здійснюватись з урахуванням глобалізаційних тенденцій та процесів технічної, економічної, інформаційної, політичної стандартизації життя співтовариств.

Очевидно, що ця проблема – не дефінітивна, не методологічна, а онтологічна. Тобто розмова має вестись не стільки про створення моделі культури або її інтерпретації і навіть не про проектування нових варіантів культурних взаємодій, скільки про засоби буття культури як людського світу. І цілком зрозуміло, що об'єднанню академічних зусиль суспільствознавчих дисциплін має передувати філософська методологія дослідження, єдина предметна орієнтація, здібна здійснити шлях від узагальнень емпірики до універсального виміру, яким насправді є культура.

Обговорення культури в категоріях комунікації актуалізує проблему співвідношення множинності та цілого, зовнішнього та внутрішнього, а також абсолютних засад буття культури та певної історичної ситуації.

Мультикультуралістські теоретичні побудови є наслідком двох моментів: у фактичному плані – глобалізації з її постмодерною орієнтацією на інтегративність замість асимілятивних практик модерну [6, с. 8], у теоретичному – постструктуралістського розпорошення суб'єкта та концепції «кінця історії» (принаймні, в її процесуально-модерному вигляді). Якщо модерна спільність людей мислить себе в ролі цілості (згадаємо І. Канта та його відчуття «єдності зі всім людством»), у постмодерному варіанті ми бачимо трансформацію принципу цілості в «комунікацію» або якнайчастіше – «солідарність».

Цілісність культури, суб'єкта, досвіду втілюється для постмодерної критики в іпостасях подібності та рівності (Ж. Дельоз). Подібність як одна із засад єдності бере свій початок в інтерсуб'єктивізмі класичної раціональності. Свідомість, що аналізує, визнає спільним такий життєвий простір, де кожен дорівнює кожному в силу причетності до раціональної «цілісності обов'язку» в ролі головної етичної вимоги. Рівність, у свою чергу, – це результат формалізації, чиста теоретична побудова, яка ґрунтується на «порядку рівноцінності елементів у різних ситуаціях» [3, с. 17] ще до артикуляції будь-яких практичних вимог. Обидві названі іпостасі єдності не задовольняють мультикультуралізм як практичну філософію розрізнення, котра в ролі своєї головної засади використовує досвід політичної «незгоди гомогенізувати або змішувати» [4, с. 339].

Ідея солідарності в умовах єдиного у розмаїтті світу постає як головне завдання нової культурно-політичної стратегії. Принцип солідарності знаменує усупільнення індивідуального простору дії через визнання спільності інтересів (замість класичної «спільності обов'язку») учасників взаємодії. Саме тому відбувається переорієнтація комунікативних цінностей: глобальність світових зв'язків ґрунтується сьогодні на вимогах надійності «провідників інформації» та загальноприписаних «правилах визнання». Тепер мова йде про альтернативу: або брати участь у створенні «каналів даних» (приймати правила солідарності та приєднуватись до «користувачів» глобального простору цивілізації), або бути відрізаним від світу. Таким чином, мультикультурна стратегія здійснила перехід від інтерсуб'єктивної моделі комунікації до транссуб'єктивної, відповідно до якої правила солідарності – це прояв «м'якої влади» (Дж. Най) економічної та політичної необхідності щодо локальних культурних утворень.

Як вже зауважувалось, глобалізація – одна з фактичних причин мультикультуралістської парадигми. Утворення сучасного «мегасупільства» як умови розповсюдження загальних стандартів життя не суперечить основному принципу мультикультурності – розрізненню. Розрізнення не означає виокремлення, оскільки для твердження «я не такий, як усі інші» первинною підставою мають бути загальні критерії схожості/інакшості, а це, як мінімум, передбачає зіставлення з «усіма іншими». Відмінності «не лише дозволяють розрізняти... культури, а й уможливають бачення того, наскільки культура є... структурою влади та співучасті – милосердною до того, що вона охоплює, об'єднує та обґрунтовує, жорсткішою до

того, що відкидає та понижує» [7, с. 51]. Таким чином, утворення транснаціональних економічних груп та політичних блоків, інформатизація, зростання взаємозалежності різних геополітичних та культурних регіонів, з одного боку, свідчить про зменшення світового простору, а з іншого – про його ущільнення. В цьому сенсі конфлікти сучасного світу наочно демонструють зближення та гомогенізацію життя різноманітного, яке нагадує розподіл функціональних обов'язків усередині єдиної корпоративної структури.

Якщо мультикультуралізм – це реакція на намагання «великих метанаративів» модерної доби структурувати життя та закріплювати значення в ролі непорушних структур, то абсолютно показовим є нове ставлення до часу, цього фундаментального структуроутворювального виміру культури. Принцип історичності як зіставлення індивідуальної історії з позачасовим простором універсальних засад культурного буття зазнав антиесенціалістської критики. Наслідком стало асоціювання універсального з тотальним, тиранією головування надіндивідуальних абстракцій стосовно до будь-якої культурної неповторності.

Антиісторизм став однією із характерних рис мультикультурного дискурсу. На практиці ця риса реалізує себе у феномені *розпаду історичності*, який можна розуміти як, з одного боку, особливість мультикультуралістської методології осмислення культури, а з іншого – як наслідки такого осмислення.

Історичність – не тільки форма буття культури. Це її єдиний конститутивний засіб. Під історичністю ми розуміємо той спосіб, у який індивідуальне та тимчасове «тут і зараз» сходиться до універсального та надчасового, або, за словами М. Гайдеггера, ситуація, у якій «ось-буття може власним чином бути своєю повнотою» [10, с. 337].

Історичність культури як універсальності та історичність культурної локальності базуються на таких темпоральних засадах: пам'ять як родова властивість людини (у «локальному» вимірі це традиція), історичне інобуття (розмаїття конкретних форм культури), мова і мовлення як символічний простір, де розгортаються та тлумачаться значення. Кожна з цих засад зазнає у межах мультикультурного підходу трансформацій та деконструюється.

У цій статті ми розглянемо перші дві засади – традицію та культурне розмаїття, залишивши розмову про мову для майбутнього розгляду. Мультикультуралізм як породження глобалізованого світу – яскраво виражене просторове явище. «Гомогенізація життя» навіть на фоні тотального розмаїття передбачає, що всі суб'єкти-актори живуть в спільному просторі одночасності. Технічні та семіотичні стандарти роблять життя таких суб'єктів синхронізованим: усі вони мають однаковий доступ до споживання та виробництва інформації, усі вони однією мірою належать до цивілізованого простору з його цінностями справедливості, рівності, свободи й демократії. Підключення до мережі інформаційного та символічного обміну гарантує їм синхронний прогрес в економічній та політичній сфері. Ця фактична мережевість спонукає ідеологів глобалістики до міфотворчості. Концепт єдності у відмінності лише тоді буде працювати на користь мережі, якщо він буде конструктивним елементом *у-загальноного* світогляду. І якщо фактично ми бачимо, як за новітньої світової констеляції культурно-політичні «єдності» формалізуються, а їх складові

обтяжують одна одну, на ідеологічному (технічному) рівні продовжують існування «історична доля Європи», «вибір людства», «міжнародна спільнота».

Форми фіксації традиції завжди мають «надлишковий» характер. Такі культурні форми – це те, що не вкладається в схему безпосередніх практичних завдань виживання спільноти. З точки зору здорового глузду, абсолютно «надлишковими» артефактами є такі різні феномени, як конфуціанський ритуал, індонезійський театр тіней, мистецтво грузинських плакальників, православні церковні обряди. Проте ці артефакти постають як історичні не в силу своєї культурно-часової, психологічної чи етнічної локалізованості. Вони є символами, носіями універсального змісту, в названих випадках – пам'яті. Пам'ять – «простір індивідуального буття, що долає стрілу історичного часу. Культура як пам'ять роду, пронизана епохами та долями, що минули, і ці останні навіть в моменти найвищого цвітіння духа обтяжують його трагічною рефлексією» [9, с. 27]. Ностальгія за повнотою – недоречне почуття в умовах пошуку засад *нової солідарності*. Солідарність має ґрунтуватися на взаємному визнанні та усвідомленні синхронії суб'єктів, що функціонують один поруч з одним замість того, щоби «озиратися назад» та знаходити в індивідуальних історіях приводи для конфліктів.

Оскільки для ефективності глобальної комунікації важлива ідея солідарності та одночасно збереження «коріння» відмінності, ідеологія мультикультуралізму конструює «спільну традицію», що в своєму квазічасовому просторі має утримувати розрізнення і зв'язок учасників взаємодії. Така штучна історизація міфологізує культуру та її події: розмаїття починає носити суто декоративний характер, а історичний діалог зводиться до опозиції дуалістичних архетипів. Опозиції типу «конфлікт цивілізацій», «Схід – Захід», «більшість – меншини» демонструють ще один парадокс мультикультуралізму – довільне примирення розмаїтих локальностей відбувається лише за умов зняття історичного контексту через його утримування. Драматизація протистояння, її штучне поглиблення призводить до інтенсифікації переживання суб'єктами взаємодії своєї «відмінності» і, як наслідок, – «прослизання повз» справжньої історичності на хвилі афекту. «Опозиції – завжди плоскі; вони передають викривлений ефект первинної глибини лише в одній площині. Опозиції вирішуються у часі і просторі лише тією мірою, якою невідповідності спочатку винаходять порядок комунікації та набувають виміру упаковки, накреслюючи ледве впізнані у світі якісного простору інтенсивні шляхи» [3, с. 288]. Отже, дихотомії міфологічного мислення опросторовлюють час, позбавляють його глибинного виміру, розташовують діахронічні феномени в штучно сконструйованій актуальності.

Принцип історичного розпаду закладений і в самій етимології поняття «мультикультурність» (від «мультиплікація» – «розмноження первообразу»), і в наявних «мультикультурних» комунікативних практиках (Інтернет-спілкування, повідомлення мас-медіа, флеш-моб-акції, різноманітні заходи протестного характеру). Дія, яка багаторазово помножується сама на себе симулятивною «участю», розпорошує первинний зміст індивідуальної інтенції – наблизитись до віддаленого співрозмовника, отримати цінну інформацію, об'єднатися з однодумцями, захистити свої права.

Одним із наслідків таких практик є економізація культури і, як результат,

економізація індивідуального існування. Практика розповсюдження, розподілу, споживання утворює «виворотну» часовість культурного феномену (цінність як товар заздалегідь належить споживачу, у чому реалізується випереджальна логіка володіння, що породжується попитом). Життя, орієнтоване на споживання та ретрансляцію цінностей, а не на їх виробництво і трансляцію, нівелює минуле та майбутнє до рівня технічних додатків теперішнього. Розпорошена ідентичність розкриває себе інструментально: «учора я не мав можливості – не знав, не користувався, не вмів, – сьогодні в мене є, те, що надасть нових можливостей завтра». «Вторинність» позиціонування Я через його функції, інструменталізація існування – безпосередній підрип історичності, яка є вкоріненням в індивідуальному смислі, а отже, у часі, традиції, часовості взагалі. Функціональний підхід до визначення індивіда затемнює осмислення факту: акція («опросторовлена» функція) – апологія тимчасовості (не часу!), ситуативності. В акції екзистенціальна подія підмінюється «пригодою» – позапорядковою ситуацією, яка має максимально інтенсивне сюжетне забарвлення («action»), але мінімальні історичні наслідки («fiction»). Так цивілізоване суспільство ставиться до тих, хто має «свою», «неформатну» історію, що не знає комерційно-оцифрованих форм мультикультурної Мак-міфології. Саме за цим принципом влаштовуються різноманітні благодійні акції, військові акції, миротворчі акції тощо.

Деякі дослідники мультикультурності в контексті глобалізації (зокрема Е. Сміт) вважають, що сучасну культуру яскраво характеризують гібридність і штучність, із яких і випливає специфічна позачасовість «розмноженої» культури: «...її мозаїка грайлива і прорахована, вона викачує пристрась із контроверсій і зводить їх до технічних питань із суто інструментальними розв'язаннями... Така культура не має історичної основи, ритму розвитку, відчуття часу і послідовності. Безконтекстна і безчасова, ця штучна глобальна культура... плинна, повсюдна, безформна й історично неглибока, вона позбавлена будь-якого відчуття розвитку поза виконуваним теперішнім і ворожа до ідеї „коренів”» [8, с. 137].

Відхід мультикультурного підходу від смислів у бік «сенсів» (резонів, тимчасових утилітарних значущостей) – ще одна відзнака історичного розпаду. Смысл, як підкреслює вітчизняна дослідниця культури В. Суханцева, поняття протягне (набувається через зв'язок індивідуальної історії з історією універсальною), він вимагає часу для того, щоби бути історично артикульованим. Але повільність – розкіш минулого часу: зенонівська стріла зависає у повітрі класичної культури, де ще жива метафізика як запорука можливості будь-якого смислу взагалі.

Квазічас мультикультуралізму – штучна позаісторична реальність, яка не додає ясності в розумінні людини ані культури, ані себе самої: Європа все ще шукає себе, відбулася маргіналізація «центрів» культури та піднесення «периферії», за рахунок розпорошення та наративізації ідентичності відбувається розчинення меж між етнічним та етичним, публічним та інтимним, екзистенціальним та соціальним, тим, що не підлягає конкуренції та ринковим. Послідовний мультикультурний дискурс демонструє неможливість «синхронного перекладу» цінностей однієї локальності на мову іншої. Замість цього може бути тільки синхронне користування – підключення до загальнодоступних інформаційних каналів.

Мультикультуралізм виявляє «розмитість культурного фундаменту», на якому можуть вирости цінності, здатні об'єднати людство [2, с. 405]. Змінити ситуацію в осмисленні суті та завдань культури може лише повернення від стану безвідповідальної «розпорошеності» анонімного користувача культурою до історично цілісного суб'єкта культури, здатного продукувати смисли, діяти та відповідати за свої дії. Принцип розрізнення (як і принцип солідарності) виявився занадто поверховим для того, щоби бути покладеним в основу конструювання моделі культури. Пам'ять про те, що культурі притаманний діалектичний характер – вона завжди цілісна в своїй *універсальності* і незмінно *поліверсальна* в фактичності, – може допомогти зберегти минуле та майбутнє людини, що шукає опори в теперішньому. Адже культура як місце, в якому індивідуальне буття накладається на вектор історичного руху, формує свій дискурс саме на засадах цієї трансцендентальної сумірності.

Література:

1. *Блюменкранц М.* В поисках имени и лица / М. Блюменкранц. – К. : Дух і літера, 2007. – 244 с.
2. *Воропай Т. С.* Человек перед вызовом глобализации / Т. С. Воропай // Глобализация и идентичность. – Х. : Эксклюзив, 2007. – С. 404–424.
3. *Делез Ж.* Различие и повторение / Ж. Делез ; пер. с фр. – СПб. : Петрополис, 1998. – 384 с.
4. *Зарецькі Е.* Народження ідентичнісної політики в 1960-ті роки: Психоаналіз і поділ на громадське й приватне / Е. Зарецькі // Глобальні модерності. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 339–361.
5. *Кімличка В.* Лібералізм і права меншин / В. Кімличка ; пер. з англ. – Х. : Центр освітніх ініціатив, 2001. – 176 с.
6. *Колодій А.* Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // Агора. – К. : Стило, 2007. – Вип. 6 – С. 5–14.
7. *Саїд Е.* Культура й імперіалізм / Е. Саїд ; пер. з англ. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
8. *Сміт Е.* Нації та націоналізм в глобальну епоху / Е. Сміт ; пер. з англ. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 320 с.
9. *Суханцева В.* Метафізика культуры / В. Суханцева. – К. : Факт, 2006. – 368 с.
10. *Хайдеггер М.* Прологомени к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 384 с.